

SOSYALİST HUKUK SİSTEMLERİNDE YARGI YOLUYLA ANAYASAYA UYGUNLUK DENETİMİNE İKİ ÖRNEK: SOVYETLER BİRLİĞİ VE POLONYA

Ozan ERÖZDEN*

I. GİRİŞ**

Sosyalist hukuk sistemlerinin liberal burjuva öğretisine dayalı hukuk sistemlerinden birçok noktada farklılık gösterdiği bilinmektedir. Ancak, her iki sistem arasında koşutluklar da yok değildir. Anayasaların üstünlüğü ilkesi, her iki sistemin ortaklaşa benimsediği ilkelere sadece birisidir. Bu ilke sosyalist hukuk sistemi içindeki ilk metinsel ifadesini 1936 Sovyetler Birliği Anayasası'nda bulmuş, daha sonra Doğu Avrupa ülkeleri anayasalarında da yer almıştır.

Anayasanın üstünlüğü ilkesinin en doğal sonucu, devlet organları tarafından yapılan düzenleyici işlemlerin anayasaya uygun olmaları zorunluluğudur. Bu zorunluluğa uyulup uyulmadığı konusundaki denetim iki yoldan gerçekleştirilmektedir: -siyasi denetim ve/veya- yargısal denetim.

Yürütmenin düzenleyici işlemlerinin anayasaya ve yasalara uygunluğunun yargısal denetimi ilkesi erken sayılabilecek dönemlerde uygulamaya geçirilirken, yasamanın düzenleyici işlemlerinin yargısal denetimi düşüncesinin Kıta Avrupası hukuk sistemlerinde kabul görmesi için uzunca bir süre beklemek gerekmiştir. Kıta Avrupası liberal burjuva sistemlerinde anayasa yargısının kurumsallaşması, genel olarak, İkinci Dünya Savaşı ertesinde gerçekleşmiştir. Sosyalist hukuk sistemlerinde ise bu yöndeki ilk adım 1963 yılında Yugoslavya'da atılmıştır. bu adımı izleyen Çekoslovakya (1968), Macaristan (1984) ve Polonya'da da (1985) anayasaya uygunluk denetimi yapan yargısal nitelikli organlar oluşturulmuştur. Son olarak, 1988 yılında Sovyet Anayasası'nda yapılan değişiklikler esnasında Anayasallık Denetim Komitesi adını taşıyan, yargısal nitelikli bir organın kurulması yolunda düzenlemelere gidilmiş ve bir süre sonra bu Komite faaliyete geçirilmiştir.

(*) I.Ü. Hukuk Fakültesi araştırma görevlisi.

(**) Bu makale Mart 1990'da kaleme alınmıştır. O.E.

Sosyalist hukuk sistemlerinde yasamanın düzenleyici işlemlerinin anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetimi düşüncesinin liberal burjuva sistemlerindeki denli kolay benimsenmeyişinin temelinde sosyalist öğretinin halk egemenliği ilkesini benimsemesinin bulunduğu düşünülmektedir¹. Ancak, gecikme nedeni ne olursa olsun, yasama işlemlerinin yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun denetimi düşüncesinin sosyalist hukuk düzenlerinde de gittikçe yaygınlaşan ölçüde uygulamaya geçiriliyor olması önemli bir aşamayı deyimlemektedir.

Bu yazı çerçevesinde, Sovyetler Birliği ve Polonya örneklerinde, sosyalist sistemdeki anayasa yargısı düzeneği üzerinde genel bir gözlem yapılması amaçlanmıştır. Örnek seçiminde herhangi bir kıstas kullanılmamış, seçim ulaşılabilen kaynakların sınırlılığı kaygısına dayalı olarak yapılmıştır. Dolayısıyla, konuyu tüketen bir çalışmanın gerçekleştirildiği savlanmadığı gibi, hukuk literatürüne özgün bir katkının gerçekleştirilmesi de sözkonusu değildir. ancak, bu konuda Türk dilinde yapılan yayınların sınırlı sayıda olması çalışmanın ortaya çıkarılmasında yüreklendirici bir etken olmuştur.

II. SOVYETLER BİRLİĞİ VE POLONYA'DA ANAYASA YARGISINI KURAN DÜZENLEMELER

Her iki ülkede de son derece yeni tarihli olan kurucu düzenlemeler nitelikleri açısından farklılık göstermektedir.

Polonya Anayasa Mahkemesi (P.AYM.) 29 Nisan 1985 tarihli bir yasayla kurulmuş² ve 1 Ocak 1986 tarihinde faaliyete geçmiştir. Sözkonusu kurucu yasa Diyet (Polonya Parlamentosu)'te kabul edilen olağan nitelikte bir yasadır. Dolayısıyla P.AYM. kuruluşu itibarıyla anayasal bir organ değildir. Kurucu yasa yedi bölümden ve otuzaltı maddeden oluşmaktadır. Yasa hükümleri çok ayrıntılı olmamakla birlikte yeterli açıklıkta düzenlemeler içermektedir.

Sovyetler Birliği Anayasallık Denetim Komitesi (SBADK) ise, Sovyetler Birliği Anayasasının 125. maddesinin 1988 yılında yeniden şekillendirilmesi sonucunda getirilen düzenlemelerle kurulmuştur³. Anayasal nitelikte bir organ olan SBADK için ayrıca bir organik yasa çıkarıldığı yolunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak, Komite faaliyete geçmiş durumdadır. Sözkonusu 125. madde, her ne kadar, bir anayasa maddesi için oldukça uzun ve ayrıntılı sayılabilecek hükümler içeriyorsa da, Komitenin kuruluşu ve yetkileri konusunda -eğer henüz yapılmadıysa- daha ayrıntılı düzenlemeler yapılması gerekliliği vardır.

1) Bkz. P. Collas, "Le Controle de Constitutionnalite en U.R.S.S" RDP, 1990 (p. 1035-1054), p. 1036-1037.

2) Yasa metninin Fransızca çevirisi için bkz. J. Morand-Deville, "Le Tribunal Constitutionnel de Pologne", RDP, 1987 (p. 173-190), p. 180-190.

3) Anayasa değişikliklerinin Fransızca çevirisi için bkz. P. Gelard, "La Reforme Constitutionnelle Sovietique du 1er Decembre 1988", RDP, 1989 p. 299-343.

III. KURULUŞ VE ÜYELERİN NİTELİKLERİ

Bu başlık altında toplanabilecek hükümler açısından her iki ülke düzenlemelerinin koşut olduğu noktalar bulunduğu gibi, farklı oldukları yönler de vardır.

1. Koşut Noktalar

- a) Üyelerin Seçimi: Her iki organ üyeleri de parlamento tarafından seçilerek göreve atanmaktadır⁴.
- b) Üyelerin görev süresi: Üyelerin görev süresi, her iki ülkede de hemen hemen aynı uzunluktadır. P. AYM. üyeleri sekiz yıl için, SBADK üyeleri ise on yıl için seçilmektedir⁵. Görev süresi bitiminde yeniden seçilmek mümkündür.
- c) Bağımsızlık : Üyeler görevlerini yerine geterirken sadece anayasa ile bağlı tutulmaktadır⁶.

2. Farklı Noktalar

- a) Üye sayısı: P.AYM. bir başkan, bir başkan yardımcısı ve on üye olmak üzere oniki yargıçtan kuruludur. SBADK ise bir başkan, bir başkan yardımcısı ve yirmibir üye olmak üzere yirmiüç kişiden kuruludur. SBADK'nin üyeleri her federe cumhuriyetten en az bir temsilci bulunacak şekilde saptanır.
- b) Üyelik için aranan nitelikler: SBADK'ne üyelik için hukuk ve siyaset bilimi uzmanı olmak yeterli sayılmaktadır⁷. P.AYM'ne üyelik için ise "hukuk bilgisiyle kendisini göstermiş olmak ve Yüksek Temyiz Mahkemesine veya Yüksek İdare Mahkemesi'ne atanan yargıçlarda bulunması gereken niteliklere sahip olmak"⁸ şartları aranmaktadır.
- c) Üyelikle bağdaşmayan işler: SBADK üyeliğiyle bağdaşmayan işler son derece genel bir formülle düzenlenmiştir. Anayasa'nın 125/2. maddesine göre Komite üyeleri, aynı zamanda, işlemleri Komite tarafından denetlenen organlarda görev alamazlar. P.AYM. üyeliği sıfatı ile bağdaşmayan işler ise detaylı bir biçimde belir-

4) SBADK üyeleri Sovyetler Birliği Halk Temsilcileri Kongresi tarafından, P.AYM. üyeleri ise Diyet tarafından seçilmektedir. Yugoslavya ve Çekoslovakya örneklerinde de anayasa yargısı işlevini yürüten kurumlara üye seçme yetkisi sadece parlamentolara tanınmıştır (bkz. H. Roussillon, "Le Problème du Contrôle de la Constitutionnalité des Lois dans les Pays Socialistes", RDP, 1981 (p. 55-127), p. 105).

5) Yugoslavya örneğinde süre sekiz yıl, Çekoslovakya örneğinde ise yedi yıldır (bkz. Roussillon, agm, p. 105 n. 193).

6) P.AYM. üyelerinin yargıç güvencesi P.AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 15 ve 16. maddelerinde düzenlenmiştir. SBADK üyelerinin görevlerinin bağımsız olarak yapacaklarını öngören hüküm ise anayasa'nın 125/3. maddesinde yer almaktadır.

7) Sovyetler Birliği Anayasası m. 125/1.

8) P.AYM'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 13/3. maddesi.

lenmiştir. Buna göre, AYM yargıçlığı sıfatı Diyet üyeliği, devlet organlarında görevlilik sıfatları ve yargıcın görevini yerine getirmesini engelleyen veya tarafsızlığı konusunda şüpheler uyanmasına yol açacak herhangi bir diğer işi görüyor olma hali ile bağdaşmaz⁹.

- d) Üyeliğin normal haller dışında sona ermesi: Her iki ülkede de sözkonusu organların üyeliği, normal olarak, görev süresinin bitimiyle sona ermektedir. Sovyetler Birliği düzenlemelerinde bu olağan halin dışında üyeliğin ne şekilde sona erdirileceği ne ilişkin bir hüküm bulunmamaktadır. P.AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 14. maddesi ise bu konuya ayrılmıştır. Buna göre, bir AYM üyesi, görevinden istifa ederse, veya hastalık, mahkumiyet yeminine sadakatsizlik¹⁰ ya da -görevden azlını gerektirecek bir disiplin cezasına çarptırılma nedenleriyle görevden alınır, yerine atanacak olan yargıç selevinin görev süresini tamamlar. Sayılan nedenlerle görevden almaya yetkili organ Diyettir. Görevden alma nedenleri arasında "yemine sadakatsizlik" in sayılıyor olması, bu yetkinin salt objektif kısıtlara dayalı olarak uygulanmayabileceği şüphesini doğurmaktadır¹¹.

IV. YETKİLER

SBADK ve P.AYM.'nin ortak noktalarından birisi de hem yürütmenin hem de yasanın işlemleri üzerinde denetim uygulayabilmeleridir. Bu denetimin içeriği şöyledir :

1. Yasamanın İşlemlerinin Denetimi

a) Sovyetler Birliği'nde

SBADK'nin yasama işlemleri üzerinde uyguladığı denetimin içeriğine değinmeden önce Sovyetler Birliğindeki federal yasama organları hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin en yüksek yasama organı Halk Temsilcileri Kongresi'dir. Bu organ yılda sadece bir kere ve kısa süreli olarak toplanmaktadır. Bu organ içinden seçilen Yüksek Sovyet ise, Halk Temsilcileri Kongresine oranla ikincil bir yasama organı olmakla beraber, daha uzun süreli toplantı yapması nedeniyle daha etkin bir organ görünümündedir. Her iki organ da federal düzeyde yasa yapabilme yetkisine sahiptir. Ancak, Halk Temsilcileri Kongresi tarafından yapılan yasalar, kurallar kademelenmesindeki sıralanış olarak, Yüksek Sovyet tarafından yapılan yasalardan daha üst düzeyde bulunmaktadır.

SBADK yasama işlemleri üzerinde ön -denetim ve sonradan denetim olmak üzere iki

9) P. AYM'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 13/5. maddesi.

10) P.AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 13/6. maddesine göre yargıçlar "Anayasa Mahkemesi üyesi sıfatıyla yapacağım görevlerde; Polonya Halk Cumhuriyeti Anayasası'na ve onun düzenlemelerinde ifadesini bulan sosyalist devlet ilkelerine, özellikle yasallık ve toplumsal adalet ilkelerine sadık kalacağıma, Devletin çıkarlarını ve yurttaşların meşru çıkarlarını koruyacağıma, görev ve Devlet sırlarına bağlı kalacağıma yemin ederim" şeklinde yemin etmektedirler.

11) Bkz. J. Morand - Deviller, agm. p. 174.

tür denetim uygulamaktadır. - Ön denetim : Sovyetler Birliği Anayasasının 125/4/1. maddesine göre SBADK, Halk Temsilcileri Kongresine sunulan yasa taslaklarının Federal Anayasaya uygunluğunu denetleyebilir. Bu denetimde tek referans norm Federal Anayasa'dır. Yine Anayasanın 125/4/2. maddesine göre, Yüksek Sovyetin veya Yüksek Sovyet bünyesindeki Meclisine göre, Yüksek Sovyetin veya Yüksek Sovyet bünyesindeki Meclislerin¹² hazırladıkları yasa taslaklarının denetimi görevi de SBADK'ne verilmiştir. Bu denetimde referans norm olarak Federal Anayasa'nın yanında Halk Temsilcileri Kongresi tarafından yapılan yasalar da kullanılacaktır.

Sonradan denetim : Anayasanın 125/4/2. maddesine göre, SBADK, Yüksek Sovyet ve bünyesindeki Meclisler tarafından kabul edilmiş bulunan yasaların denetimi işlevini de üstlenebilecektir. Bu denetim esnasında da referans norm olarak Federal Anayasa ve Halk Temsilcileri Kongresi tarafından yapılmış olan yasalar kullanılacaktır. Ayrıca Anayasanın 125/4/3. maddesinde SBADK'ne, federe cumhuriyetlerin anayasalarının ve yasalarının Sovyetler Birliği Anayasasına ve yasalarına uygunluğunu denetleme yetkisi de tanınmaktadır.

b) Polonya'da

P.AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 1/1. maddesine göre P.AYM. Diyetan yapılan yasaların ve diğer yasama işlemi niteliğindeki işlemlerin Anayasaya uygunluğunu denetlemeye yetkilidir.

2. Yürütmenin İşlemlerinin Denetimi

a) Sovyetler Birliği'nde

SBADK'nin işlemlerini denetleme yetkisine sahip olduğu yürütme organları başlıca iki kategoriye ayrılabilir:

- Federal Anayasanın 125/4/3. maddesine göre Komite, Sovyetler birliği Bakanlar Kurulunun ve Federe Cumhuriyetler Bakanlar Kurullarının işlemlerini denetlemeye yetkilidir. Bu denetimde referans norm olarak hem Federal Anayasa hem de federe cumhuriyetlerin anayasaları kullanılabilir. Doğaldır ki, Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu sadece Federal Anayasa ile bağlı olacaktır. Federe Devletlerin Bakanlar Kurulları ise hem Federal Anayasa ile hem de kendi cumhuriyetlerinin anayasası ile bağlı olacaktır.

- Anayasanın 125/4/4. maddesinde ise Komitenin işlemlerini denetleyebileceği yürütme organlarının sayısı hemen hemen sınırsız olarak belirlenmiştir. Buna göre, SBADK "diğer devlet organları ve toplumsal kuruluşların¹³" işlemlerini de denetleyebilecektir. "Di-

12) Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti Milliyetler Meclisi ve Birlik Meclisi olmak üzere iki Meclisten oluşmaktadır.

13) Sovyetler Birliği Anayasası'nın 7. maddesinde sendikalar, gençlik örgütleri ve kooperatifler toplumsal kuruluşlar olarak sayılmıştır. Ancak, belirtilmelidir ki, bu tüketici bir sayım değildir. Anayasanın Fransızca çevirisi için bkz. D.G. Lavroff-F. Conte, "La Constitution de l'Union des Republiques Socialistes Sovietiques du 7 Octobre 1977", RDP, 1978 (p. 679-748), p. 716-748.

ğer devlet organları"ndan kasıt 125/4. maddenin 1, 2 ve 3. bentlerinde sayılan organlar dışında kalan organlardır. Yani, federal ve federe düzeyde yasama organları ile federal ve federe düzeydeki Bakanlar Kurulları dışında kalan organlardır. Bu denetim esnasında Komite referans norm olarak Sovyetler Birliği Anayasasını ve yasalarını kullanabilecektir. Dolayısıyla, bu denetimin federe devletlerin anayasalarına ve yasalarına göre yapılması sözkonusu değildir.

b) Polonya'da

P.AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 1/2. maddesine göre Mahkeme, merkezi devlet organlarından yüksek düzeyde olanlarının yaptıkları düzenleyici işlemlerin Anayasa ve yasalara uygunluğunu denetlemeye yetkilidir. Bu noktada Mahkemenin idari yargı fonksiyonunu da yerine getirdiği düşünülebilir. Ancak, Polonya'da ayrıca bir Yüksek İdare Mahkemesi de bulunmaktadır. Hemen belirtilmelidir ki, bu iki Mahkemenin görev alanları farklıdır. Yüksek İdare Mahkemesinin denetim alanına giren idari işlemler birel -tekil işlem niteliğindeki, doğrudan doğruya kişilere etki eden işlemlerdir¹⁴. P.AYM. ise genel düzenleyici işlem niteliğindeki idari işlemleri denetlemekte ve referans norm olarak hem Anayasayı hem de yasaları kullanmaktadır. Dolayısıyla bu iki Mahkemenin görev alanlarında bir çakışma sözkonusu değildir.

V. KARARLAR VE ETKİLERİ

Gerek SBADK gerek P.AYM. yukarıda özetlenen konularda yargısal nitelikli kararlar alabilmektedir. Ancak, bu kararların etkileri aynı değildir. Bazı kararlar doğrudan doğruya etkili olabilmekte ve referans norma aykırılığı saptanan işlemin yürürlüğü durdurulmakta ya da etkisiz hale getirilmektedir. Bazı kararlar ise zorlayıcı güçten yoksundur. Bunlar etki doğurabilmek için bir diğer organın müdahalesine gereksinim duymaktadır.

1. Zorlayıcı Etkiye Sahip Kararlar

Bu nitelikteki kararlar, her iki ülke düzenlemelerinde de, idari işlemlerin denetimi sonucunda verilen kararlarla sınırlı olarak saptanmış bulunmaktadır.

Sovyetler Birliği Anayasasının 125/4/4. maddesinde sayılan işlemlerin¹⁵ referans normlara¹⁶ aykırı bulunması halinde, aykırılık kararını veren SBADK işlemin yürütülmesini de durduracak ve işlemi yapan organı gerekli düzeltmeyi yapmaya davet edecektir. İşlem, referans normlara uygun hale getirilmeksizin yürürlük kazanamayacaktır.

Aynı şekilde, P.AYM. de incelediği idari işlemler hakkında Anayasaya ve yasalara aykırılık kararına varırsa, işlemindüzeltilmesi için işlemi yapan organa belli bir süre tanın-

14) Bu konuda ayrıntılı açıklama için bkz. G. Marcou "La Haute Cour Administrative Polonaise", RDP, 1982 (p. 1199-1258), p. 1228 vd.

15) Federal ve federe yasama organları ve federal ve federe Bakanlar kurulları dışında kalan "diğer devlet organları ve toplumsal kuruluşlar" tarafından yapılan işlemler.

16) Sovyetler Birliği Anayasası ve yasaları.

maktadır. Bu süre içinde işlemin yürürlüğü askıya alınmaktadır. Süre bitiminde gerekli düzeltmeler yapılmamışsa işlem yürürlükten kaldırılmaktadır. Ayrıca, bazı hallerde Mahkeme, doğrudan doğruya, düzeltilmesi için uyarıda bulunmaksızın, bir idari işlemi kısmen ya da tamamen iptal edebilmektedir¹⁷.

2. Doğrudan Zorlayıcı Etkiye Sahip Olmayan Kararlar

Bu nitelikteki kararlar yasama işlemlerinin denetimi sonucunda verilen kararlardır. Bu kategori içinde zorlayıcılık unsurunu ancak başka bir organ tarafından benimsenmekle kazanabilecek kararlar bulunduğu gibi, etkisinin ne olacağı açıkça belirlenmeyen kararlar da vardır.

Doğrudan zorlayıcı etkiye sahip olmamakla beraber, bu kategori içinde en bağlayıcı kararlar P.AYM.'nin Diyet tarafından yapılan yasalar ve diğer yasama işlemlerinin Anayasaya aykırılığı konusunda verdiği kararlardır. Böylesi bir karar sonucunda, Anayasaya aykırı yasama işlemi doğrudan yürürlükten kalkmamaktadır. Bu etkinin ortaya çıkması için AYM'nin kararının Diyet tarafından benimsenmesi de gerekmektedir. Ancak, Diyetin olumsuz bir sonuca varması için ağırlı çoğunluk aranmaktadır. P.AYM'nin verdiği Anayasaya aykırılık kararının kabul edilemez bulunması için Diyet üyelerinin, üye tamsayısının 1/2'sinin hazır bulunduğu toplantıda, 2/3 çoğunluk sağlamaları gerekmektedir.

SBADK'nin doğrudan bağlayıcı olmayan kararları, Anayasanın 125. maddesinde etkisinin ne olacağı açıkça belirlenmemiş olan kararlardır. Anayasanın 125/4. maddesinin 1, 2 ve 3. bentlerinde sayılan konularda alınacak kararların etkisinin ne olacağı açıkça belirlenmemiştir.

- 1. bentte Halk Temsilcileri Kongresi'ne sunulan yasa taslaklarının Sovyetler Birliği Anayasasına uygunluğu konusunda Halk Temsilcileri Kongresine görüş bildirilmesi düzenlenmektedir. Böylesi bir taslakta Anayasaya aykırı yönler bulunsa bile, bunu yasallaştırmak ya da yasallaştırmamak tamamen Halk Temsilcileri Kongresinin takdirine bırakılmıştır.

- 2. bentte Sovyetler Birliği Yüksek Sovyetinin ve bünyesindeki Meclislerin yaptıkları yasaların ya da görüşmekte oldukları yasa taslaklarının Sovyetler Birliği Anayasasına ve Halk Temsilcileri Kongresinin yaptığı yasalara uygunluğu konusunda Yüksek Sovyete veya Meclislerine görüş bildirilmesi düzenlenmektedir. Burada da referans normlara aykırı yasaların yürürlüğünün devam edip etmemesi veya yasa tasarılarının yasalaşıp yasalaşmaması tamamen Yüksek Sovyetin takdirine kalmış görünmektedir.

- 3. bentte SBADK'ne federe cumhuriyetlerin anayasalarının ve yasalarının, Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulunun ve federe cumhuriyetler Bakanlar Kurullarının işlemlerinin Sovyetler Birliği Anayasasına ve yasalarına uygunluğunu sağlama görevi verilmektedir. Ancak, bu güçlü ifadeye rağmen, sayılan işlemlerin referans norma uygunluklarının nasıl "sağlanacağı" belirtilmemiştir.

17) Bkz. P.AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 7, 8 ve 9. maddeleri.

3. Danışma Niteliğindeki Kararlar

P. AYM.'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 10 ve 11. maddelerinde Mahkemenin bazı konularda danışma niteliğinde kararlar verebilmesi düzenlenmiştir. Bu hükümlere göre, mali konularla uğraşan devlet organları, yapmakta oldukları bir işlemde kullandıkları mevzuatın Anayasaya¹⁸ uygun olup olmadığını Mahkemededen sorma yetkisine sahiptirler. Mahkemededen bu konuda bir cevap gelene kadar işlem bekletilmektedir. Ancak, Mahkemenin Anayasaya aykırılık saptaması halinde ne yapılacağı hususu açıkça düzenlenmemiştir.

VI. DENETİMİ TAHRİK ETME YETKİSİ

1. Sovyetler Birliği'nde

SBADK'nin denetimini harekete geçirebilme yetkisi sınırlı sayıda organa tanınmıştır. Ancak, dikkati çeken nokta, Komiteye kendi inisiyatifiyle harekete geçme yetkisinin de tanınmış olmasıdır. Sovyetler Birliği Anayasasının 125. maddesinde sözkonusu denetimi harekete geçirebilecek organlar şöyle saptanmıştır:

- Anayasanın 125/4/1. maddesinde saptanan halde Komite ya kendi inisiyatifiyle ya da Halk Temsilcileri Kongresinin istemi üzerine harekete geçecektir.
- Anayasanın 125/4/2. maddesinde saptanan halde Komite ya kendi inisiyatifiyle ya da Yüksek Sovyetin veya federe cumhuriyetlerin üst düzey devlet organlarının teklifi üzerine Halk Temsilcileri Kongresinin istemde bulunmasıyla harekete geçecektir.
- Anayasanın 125/4/3. maddesinde saptanan halde Komiteyi kimin harekete geçireceği açıkça belirlenmemiştir.
- Anayasanın 125/4/4. maddesinde saptanan halde Komite ya kendi inisiyatifiyle ya da Yüksek Sovyetin, Yüksek Sovyet bünyesindeki Meclislerin, Yüksek Sovyet Prezidyumunun, Yüksek Sovyet Başkanının, Yüksek Sovyet bünyesindeki yasama komisyonlarının, Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulunun veya federe cumhuriyetlerin üst düzey devlet organlarının teklifi üzerine Halk Temsilcileri Kongresinin istemde bulunmasıyla harekete geçecektir.

2. Polonya'da

P.AYM.'nin yasama ve yürütme işlemleri üzerinde uyguladığı denetimi harekete geçirebilme yetkisi çok geniş bir kesime tanınmıştır. P.AYM'nin işleyiş ve görevlerine ilişkin yasanın 19/1. maddesinde Mahkemeye başvurmaya yetkili kişi ve kurumlar şöyle belirlenmiştir :

- Diyet Başkanı

18) Hakkında görüş istenen işlemin bir idari işlem olması halinde yasalara uygunluğun da denetim konusu yapılacağı şüphesizdir.

- Diyet'deki yasama komisyonları
- Elli parlamenter
- Bakanlar Konseyi veya Başkanı
- Yüksek yargı organları¹⁹.

Ancak, sözkonusu yasanın 19/2. maddesinde, ulusal güvenlik ve savunma konularına ilişkin yasaların ve idari işlemlerin denetiminin sadece Diyet Başkanı, Devlet Konseyi, Bakanlar Kurulu ve Savunma Komitesi tarafından istenebileceği belirtilerek, yukarıda sayılan organların denetimi tahrik yetkileri bir ölçüde sınırlandırılmıştır.

Bu organlar başvuruyu kendi inisiyatifleriyle yapabilecekleri gibi, yurttaşlardan gelecek şikayet dilekçelerini değerlendirmek suretiyle de yapabileceklerdir.

Ayrıca, anılan yasanın 20. maddesinde yerel meclislere, sendikalara, kooperatiflere ve meslek kuruluşlarına da Mahkemeye başvurma yetkisi tanınmıştır. Ancak bu yetki sınırsız değildir. Herşeyden önce, bu kuruluşlar ancak kendi alanlarını ilgilendiren işlemler hakkında denetim yapılmasını talep edebileceklerdir. Ayrıca, bu başvurular Mahkeme üyeleri arasından saptanacak bir yargıç tarafından, kabul edilebilirlik açısından bir ön elemeye tabi tutulmaktadır :

VII. SONUÇ

Sosyalist hukuk sistemlerinde anayasa yargısının kurumsallaşması son yıllarda gözlenen bir olgudur. Bu kurumsallaşma çerçevesinde, sistem içinde yeni bir yönelimin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu noktada sorulması gereken soru, sosyalist ülkelerdeki anayasa yargısının liberal burjuva sistemlerindeki örnekleriyle ne ölçüde benzeşeceği ya da farklılaşacağıdır. Bu sorunun yanıtı, büyük ölçüde, gelecekteki uygulamaların ortaya koyacağı veriler ışığında billurlaşacaktır.

Bu aşamada, bir başlangıç olması arzusuyla, kuruluşlarında yapılan düzenlemeler çerçevesinde, sosyalist hukuk sistemi içindeki farklı anayasa yargısı kurumlarının benzeştikleri yönlerin saptanmasına çalışabilir. Bu yazı çerçevesinde incelenen sınırlı sayıda örneği ortaya koyduğu veriler, bazı karakteristik noktaların saptanmasında elverişli olabilecek niteliktedir.

Öncelikle, sosyalist hukuk sistemini benimsemiş olan ülkelerde, anayasa yargısı işlevini gören kurumların üyelerinin yasama organı tarafından seçilmesi ilkesinin geçerli olduğu gözlenmektedir. Ancak, buna karşın, bu organların üyelerine, bağımsızlıklarını sağlamaya yönelik bazı güvenceler tanınmasından geri durulmamıştır. Bu güvencelerin etkinlik derecesi ayrı bir değerlendirmenin konusudur.

19) Yüksek yargı organları veya onların adlarına başvuruda bulunabilecek yetkili organlar şunlardır: Devlet Mahkemesi, Yüksek Temyiz Mahkemesi Başkanı, Yüksek Mahkeme Birinci Başkanı, Yüksek İdare Mahkemesi Başkanı, Cumhuriyet Genel Savcısı, Devlet Ekonomik Hakemlik Dairesi Başkanı.

Bunun yanında, ikinci bir gözlem olarak, sözkonusu ülkelerde anayasaya uygunluğun yargı yoluyla denetimini gerçekleştiren düzeneklerin çok köktenci düzenlemeler yoluyla gerçekleştirilmediği söylenebilir. Anayasa yargısı işlevini gören kurumlar, Polonya ve Sovyetler Birliği örneklerinde, daha önceden anayasallık denetimi işlevini gören öz-denetim (otokontrol) kurallarının yanısıra işlev görmektedir. Hatta, sözkonusu yargısal kurumların, bir ölçüde, öz-denetim düzeneğinin iyileştirilmesi önlemleri olarak tasarlandığı söylenebilir. Özellikle, yasama işlemlerinin denetimi esnasında, işlemin anayasaya aykırılığı konusunda son sözü söyleme yetkisinin yine yasama organlarına tanınıyor olması olgusu bu savı destekler yönde bir göstergedir.

Anayasa yargısı kurumlarının yasama işlemleri üzerindeki yetkilerinin kesin etkiden yoksun bulunmasının bir diğer nedeni de, sosyalist hukuk sistemlerindeki egemenlik anlayışının mutlak bir halk egemenliği yönünde olmasıdır. Özellikle Sovyetler Birliği'nde bu ilkenin büyük bir sadakete benimsendiği gözlenmektedir.

Son bir değerlendirmede, sosyalist hukuk düzenlerinde kurumsallaşmaya başlayan anayasa yargısının, kurumlar ve ilkeler düzeyinde taşıdığı ortak paydalar dikkate alındığında, başlangıç noktasından itibaren kendine özgü bir gelişme çizgisi izleyeceği söylenebilir. Ancak, bu yargıya varılırken, gelecekteki uygulamaların doğurabileceği olası yön değişimleri dikkate alınmamaktadır. Ayrıca, gözönünde bulundurulması gereken bir diğer önemli etken, Doğu Avrupa ülkelerinin geçirmekte olduğu derin yapısal bunalım, mutlaka bu alanda da etkisini hissettirecektir. Dolayısıyla, sosyalist ülkelerdeki anayasa yargısının geleceğine ilişkin olarak yapılacak her türlü yorum, kaçınılmaz olarak, belli bir kehanet dozunu da içinde barındıracaktır.